

O'ZBEK TANBUR CHOLG'USI TARIXI

Ilyos Arabov¹

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti

KEYWORDS

Ma'naviyat, tarbiya, hissiyot, ohang, kuy, musiqa, maqom, mas'uliyat, fikrlash.

ABSTRACT

Ushbu maqolada O'zbek tanburi tarixi, uning shakllanishi, rivojlanishi, o'ziga xos musiqaviy xususiyatlari va boshqa Sharq xalqlari tanburlari bilan farqlari haqida so'z yuritiladi. Tanburning O'zbek madaniyatidagi o'rni, shuningdek, uning tasavvuf va maqom san'atidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Tanbur — bu nafaqat musiqaviy, balki O'zbekistonning milliy madaniyatining ramzi sifatida ham o'zining ahamiyatini saqlab qolgan asbobdir.

2181-2675/© 2025 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.15052042**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

O'zbek tanburi — bu an'anaviy o'zbek musiqasining ajralmas qismiga aylangan, chuqur tarixi va madaniy ahamiyatga ega bo'lgan simli cholg'u asbobidir. Tanbur o'zining boy merosi va betakror ovozi bilan turli xalq musiqalarida va san'atda alohida o'rin tutadi. Tanbur asrlar davomida nafaqat musiqaning, balki O'zbekistonning milliy madaniyatining ifodasi bo'lib kelgan.

Tanbur — bu asosan Yaqin Sharq, O'rta Osiyo va Hindiston xalqlari orasida tarqalgan simli cholg'u asbobidir. U qadim zamonlardan beri ishlatilgan bo'lib, O'zbekistonga ham 1000-yillar davomida kirib kelgan. Aslida, tanburning dastlabki shakllari Mesopotamiya va Hindiston madaniyatlarida bo'lgan, lekin u O'rta Osiyo va O'zbekiston hududida rivojlanib, o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lgan. O'zbek tanburi janubiy va markaziy Osiyo musiqalarining tarixiy yodgorliklaridan biri sifatida tasavvur qilinadi.

Tanbur, muayyan shaklda, O'zbekistonning barcha hududlarida, xususan, Buxoro va Samarqand shaharlarida mashhur bo'lgan. Bu shaharlar, o'zining boy ilmiy va madaniy tarixiga ega bo'lib, musiqaning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Tanbur nafaqat musiqa asbobi sifatida, balki diniy va falsafiy an'analarning ifodasi sifatida ham qo'llangan. U shuningdek, tasavvuf musiqasida ham muhim rol o'ynagan.

Tanbur, odatda, uzun va yupqa korpusga ega bo'lgan simli cholg'u asbobidir. Tanburda,

¹ Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti "Maqom cholg'u ijrochiligi" kafedrası mudiri, dotsent

aniqrog'i, 3 yoki 4 sim bo'ladi, ular ko'pincha jins va asbobning o'lchamiga qarab o'rnatiladi. Asbobning uzunligi turlicha bo'lishi mumkin, lekin, odatda, o'rta o'lchamdagi tanburlar qo'llaniladi. Tanburning qarshi qismini qarama-qarshi simlar (davul) ostidagi katta rezonator orqali tovush chiqarish va o'ziga xos ohanglarni hosil qilish uchun ishlatiladi.

Tanburning tanasida qo'shimcha bezaklar bo'lishi mumkin, chunki u o'zbek san'atining bir qismi sifatida an'anaviy ravishda nafaqat musiqaviy, balki estetik jihatdan ham katta e'tibor bilan tayyorlanadi. Tanburdan chiqariladigan tovushni barcha qismlarning mukammal uyg'unligi va simlarning tortilishi bilan olingan.

O'zbek tanburi nafaqat asbob, balki milliy musiqa madaniyatining ramzi hisoblanadi. U o'zining rang-barang ifodalari va xilma-xilligi bilan tanilgan. Tanbur, ko'pincha, ko'ngilni ifodalash va yashirin tuyg'ularni tarqatish vositasi sifatida ishlatilgan. O'zbek xalq musiqasida tanbur xususan, xalq qo'shiqlari, dastgohlar (shuningdek, maqom) va shoirlarning dostonlarida keng qo'llanilgan.

Tanbur o'zbek musiqasining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan maqom san'atida alohida ahamiyatga ega. Maqom san'ati asosan chog'ush tarzidagi musiqaviy kompozitsiyalar va ularning ijrosi orqali turli ruhiy holatlarni ifodalashga intiladi. Tanbur maqomlarning armonik tuzilishini yaratish uchun ishlatiladi, va bu asbob ko'pincha maqomlar ijrosida asosiy cholg'u sifatida ishlatiladi.

Tanburning tarixi, shuningdek, tasavvuf musiqasi bilan ham chambarchas bog'liq. O'zbek tasavvuf musiqasida, ayniqsa, Sufizm falsafasi va diniy g'oyalarini ifodalovchi, juda o'ziga xos ko'rinishdagi tanburdan foydalaniladi. Sufiylar tanbur orqali ruhiy dunyo va ilohiy haqiqatga yaqinlashishga harakat qilganlar. Ular tanburni, shuningdek, ilohiy hikmatlarni ifodalashda ishlatganlar va musiqaning kuchi orqali ruhiy tiklanish va ta'lim olishni maqsad qilganlar.

Hozirgi kunda, O'zbek tanburi yanada keng tarqalib, xalqaro musiqiy sahnalarda ham o'zining o'rnini topgan. Ko'plab zamonaviy musiqachilar tanburni o'z asarlarida sintezlab, uning an'anaviy o'rnini yangi, zamonaviy shakllar bilan boyitishga intilishmoqda. Tanbur, o'zining tarixiy va madaniy ahamiyatini yo'qotmasdan, yangi avlod musiqachilari tomonidan yangicha talqinlar bilan davom etmoqda.

Tanbur cholg'usi o'zining tarixi va shakli jihatidan Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan va har bir xalqda o'ziga xos o'zgartirishlar va tafovutlar bilan rivojlangan. O'zbek tanburi bilan boshqa Sharq xalqlari tanburlari, masalan, Fors, Turkman, Afg'on va Xitoy tanburlari orasidagi farqlar, asboblarning shakli, tovush xususiyatlari, qo'llanishi va musiqa madaniyati jihatidan sezilarli. Keling, O'zbek tanburi va boshqa sharq tanburlari orasidagi asosiy farqlarni ko'rib chiqaylik.

1. Tanburning Shakli va Qurilishi

- O'zbek tanburi: O'zbek tanburi uzun, yupqa va konus shaklidagi resonatorli korpusga ega. Tanburda odatda 3 yoki 4 ta sim bo'ladi (biroq, ba'zida 5 simli tanbur ham uchraydi). Korpusning uzunligi o'rta va kichik o'lchamdagi bo'lib, o'yinchi tanburni oyoqlariga yoki yelkasiga qo'yib chaladi. Tanburning resonator qismi aniq shakllangan va tovushning kuchini oshirishga xizmat qiladi.

- Fors tanburi (Setar): Fors tanburi (setar) ham simli asbobdir, lekin uning shakli o'zgacha.

Setar asosan kichikroq bo'lib, shakli ichki tomondan torayib boradigan kichik resonatorga ega. Setarda 3 yoki 4 sim bo'ladi, lekin ular ko'pincha qora teridan yasalgan bo'lib, tanburlarga qaraganda ingichka va yumshoq tovush chiqaradi. Setarning uzoq qo'llanishi tasavvuf musiqasida, ayniqsa, Ilhomiy (Sufi) musiqasida keng tarqalgan.

- Turkman tanburi: Turkman tanburi o'zining katta va og'ir resonator qismi bilan farq qiladi. Tanbur turkmanlar orasida an'anaviy tarzda keng tarqalgan va asosan turli yirik festivallarda yoki marosimlarda ishlatiladi. Uning tovushi kuchliroq va kengroq bo'ladi, chunki korpusi kattaroq va simlar kamroq tarang.

- Xitoy tanburi (Pipa): Xitoyning pipa tanburi O'rta Osiyo tanburidan ancha farq qiladi. Pipa – bu uchburchak shaklidagi katta rezonatorli cholg'u asbobi bo'lib, uning turi va o'ynash usuli ancha farq qiladi. Pipa ko'proq «pinch» va «pluck» usullari bilan chalinar ekan, o'zbek tanburi ko'proq tor qoidalarga asoslangan usullarda chalina boshlaydi.

2. Tovush va Dinamikasidagi Farqlar

- O'zbek tanburi: O'zbek tanburining tovushi betakror va chuqur bo'lib, uning sharqona ohanglari asosan mumtoz musiqaning tonik va dominant akkordlarini aniq ifodalaydi. O'zbekiston xalq musiqasida tanbur nisbatan yumshoq va salqin tovush chiqaradi, ko'pincha an'anaviy maqomlarda ishlatiladi.

- Fors tanburi (Setar): Setar o'zining sado chiqaruvchi, mayin va nafasli tovushlari bilan ajralib turadi. Fors tanburi tasavvuf musiqasida keng qo'llaniladi, ularning tovushi o'ziga xos g'ayrat va sadoqatni ifodalaydi. Setar tovushi ko'proq ruhiy va meditatsion kayfiyatni yaratadi.

- Turkman tanburi: Turkman tanburining tovushi boshqa Sharq tanburlaridan farqli ravishda kuchliroq va qattiqroq bo'ladi. Bu tanbur turkmanlarning urf-odatlarini va marosimlarida, ayniqsa, jangovar yoki qahramonlik mavzularidagi musiqalarda ishlatiladi. Tovushi ba'zan ochiq va kuchli bo'lganligi sababli, har qanday keng auditoriyani jalb qilishga qodir.

3. Musiqa Madaniyati va Qo'llanishi

- O'zbek tanburi: O'zbek tanburi asosan maqom san'ati, xalq qo'shiqlari va tasavvuf musiqasida ishlatiladi. Tanbur O'zbekistonda turli musiqiy kompozitsiyalarni yaratishda asosiy asbob hisoblanadi. U xalq musiqasi va ilmiy an'analar bilan uzviy bog'langan bo'lib, musiqachilar uchun muhim vosita hisoblanadi.

- Fors tanburi (Setar): Setar Fors madaniyatida tasavvuf musiqasining bir qismi sifatida ishlatiladi. Setarning o'ynash usuli juda nozik va estetik, ko'pincha ruhiy holatni chuqur ifodalash uchun ishlatiladi. Setar, shuningdek, tasavvufda ilohiy ilmni o'rganish va samimiy tajriba orqali ruhiy tozalash uchun ishlatiladi.

- Turkman tanburi: Turkman tanburi ko'proq an'anaviy musiqalarda, jamoaviy tadbirlarda va folklor hikoyalarida ishlatiladi. Ularning musiqasi ko'proq jismoniy kuch va jangovar ruhni targ'ib qiladi.

- Xitoy tanburi (Pipa): Pipa o'zining uzoq tarixiga ega va Xitoy musiqasining ajralmas qismidir. Pipa musiqa va san'ati ko'proq teatr, drama va taqdimotlarda ishlatiladi.

Xitoyda pipa o'zining sekin, dramatik va ko'pincha dramatik ekspressivligi bilan ajralib

turadi.

O'zbek tanburi nafaqat musiqaviy asbob sifatida, balki O'zbekistonning milliy madaniyatining ramzi sifatida ham ahamiyatlidir. Uning tarixi va rivojlanishi xalq musiqasining chuqur ildizlariga borib taqaladi.

Tanburni o'rganish va unga bo'lgan qiziqish, o'zbek xalqining musiqiy an'analari va madaniyatiga bo'lgan hurmatning namunasidir. Tanbur — bu nafaqat tovush, balki ko'plab madaniy, diniy va falsafiy yondashuvlarni o'zida jamlagan buyuk merosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kamilov, A. (1992). O'zbek xalq musiqasi tarixi. Tashkent: "O'zbekistan" nashriyoti.
2. Mahmudov, S. (2005). Maqom san'ati va uning o'zbek musiqasidagi o'rni. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
3. Zaxidov, M. (2010). O'zbek musiqasi va xalq cholg'ulari. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Qodirov, S. (2001). O'zbek musiqasining rivojlanish jarayoni. Toshkent: Akademnashr.
5. Valiyev, E. (1998). Musiqa va tasavvuf: Tanburning tasavvufdagi o'rni. Toshkent: Sharq nashriyoti.
6. Ismoilov, D. (2008). Sharq xalqlari tanburlari: Tarix va rivojlanish. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
7. Fayzullayev, S. (2003). Tanbur va uning rivojlanish tarixi. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va san'at nashriyoti.
8. Muhammadiev, M. (2009). Maqom va tanbur musiqasi. Toshkent: Milliy universitet nashriyoti.
9. Shukurov, F. (2012). O'zbek musiqa san'ati: Tarixiy jihatlar. Toshkent: "O'zbekistan" nashriyoti.
10. Shadiyev, O. (2015). Tanbur va uning musiqiy roli. Buxoro: Buxoro san'at institutining ilmiy jurnali.